

співу, малювання, аплікації, проходять майстер-класи з виготовлення ляльок-мотанок, куховаріння [11].

Наводячи аргументи на користь діяльності цієї організації, слід також додати, що президент школи українського бойового мистецтва «Гопак» В. Шерстюк, звертає увагу ще й на те, що, займаючись організацією вишкільних таборів уже протягом десяти років, відчуває за собою особливу місію, адже покоління, що вийшло з «Козацької фортеці» – це справжні українці. Свій сформований світогляд вони чудово виявляють у повсякденному житті, працюючи на благо України.

Таким чином, усі створені напрямки й шляхи навчально-виховної діяльності цієї організації доводять, що школа українського бойового мистецтва «Гопак» являє собою одну з найважливіших «ключових точок» навчально-виховного процесу в Україні. І для нашого молодого покоління, як і для всіх українців, – це шанс стати кращими, можливість підняти свій рівень самооцінки, подолати наш горезвісний комплекс «меншовартості», адже ми всі цього хочемо.

Отже, консолідація українського суспільства, єдність нації, якщо вона має на меті зайняти достойне місце серед сильних націй світу, може відбутися лише на основі високих морально-світоглядних цінностей, справедливості та невідомого патріотизму. І тоді вона (без будь-яких означень, на зразок – «політична», «модерна»,

«азійсько-європейська») постає як сукупність громадян, що проживають у державі [2, 68], об'єднуються спільними юридичними нормами, правами і обов'язками (до яких належить і володіння державною мовою), мають духовну потребу жити разом, спільно рухатися до визначеної теми, поклавши в основу цінності культури титульного, корінного для цієї землі українського етносу.

1. Ващенко Г. Твори / Всеукр. пед. тов-во ім. Григорія Ващенка. – К.: Школяр «Фада», ЛТД, 2000. – Т. 5. Хвороби в галузі національної пам'яті / А. Погрібний (упоряд.). – 2003. – 335 с. 2. Дробноход М. Про проблему «національного» в українському державотворенні // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 66–69. 3. Марушевський Г. Ідея збалансованого (сталого) розвитку як чинник консолідації українського суспільства // Українознавство. – 2006. – № 2. – С. 207–210. 4. Пашкова О. Б. Національна ідея як чинник консолідації українського суспільства: Автореф. дис. ... канд. наук. – К., 2008. 5. Почепцов Г. Г. Стратегія. – М: Реал-бук; К.: Ваклер, 2005. 6. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. – Берлін, 1923. – С. 75. 7. Сергійчук В. Українознавчі аспекти наукової діяльності Степана Рудницького та їх актуальність для сьогодення // Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького. Монографія. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. – С. 10. 8. Степико М. Консолідація українського суспільства: феномен та чинники // Українознавство. – 2006. – № 2. – С. 189–193. 9. Токар Л. Українознавство і проблеми консолідації українського народу // Українознавство. – 2007. – № 3. – С. 68–73. 10. Томак М. День // День. – № 61. – 9 квітня 2009 року. – С. 8. 11. Томак М., Приступ Н. Дитячий вишкільний табір «Козацька фортеця» // День. – № 127. – 24 липня 2009 року. – С. 20. 12. Ятченко В. Обряд як фактор людської екзистенції та консолідації соціальних груп // Українознавство. – 2006. – № 2. – С. 240–245.

Тетяна Воропаєва

Українськість як системний чинник колективної ідентифікації

Автор аналізує поняття «українськість» та «українська ідентичність» через призму теорії етнічності, розвиваючи і доповнюючи її. В статті розглядається роль етнічності в межах етногенетичних та націєтворчих процесів.

Author examines the concept of «Ukrainian ethnicity» and «Ukrainian identity» through the prism of ethnicity theory, developing and complementing it. The article looks at the role of ethnicity within the nation ethnogenetic and nationcreative processes.

Сучасні українознавці доволі часто звертаються до поняття «українськість», розглядаючи його то як «усталений стереотип культурної українськості», то як «київську українськість», то як «культурно-буттєву представленість», то як «посутнє самовираження українців», то як «базовий вимір утвердження українства в світовому співтоваристві». Але ж поняття «стереотип», «представленість», «самовираження» та «виміри утвердження українства» не сприяють чіткому визначенню категорії «українськість», адже не розкривають її змістовного наповнення. А виділення київської (волинської, львівської чи ще якоїсь) українськості взагалі нівелює саме поняття. Українськість також розглядають як «визначальну наскрізну ознаку українського буття». Але ж українськість як визначальний чинник українського буття не можна розглядати лише як одну ознаку, адже вона охоплює цілу сукупність визначальних наскрізних ознак (як об'єктивних, так і суб'єктивних), які відрізняють українську спільноту від інших. Є також пропозиція розуміти українськість [Цит. за: 5, 6] як «виявно окреслене усвідомлення та декларування своєї належності до українського природно-культурного і суспільно-традиційного простору; запов'язання з ним своєї долі; несення й передача інформації, що матеріалізується у створенні нового знання; ширення культурного представлення українців у світовому співтоваристві (всі виділення наші – Т. В.)».

Це визначення українськості потребує ретельного аналізу. 1) Українськість (так само, як і українська ідентич-

ність) не завжди усвідомлюється етнофорами (тобто носіями етнічної специфіки), до того ж процес усвідомлення, як правило, не є «виявно окресленим» (на відміну від стану неприпомненості); отже, фраза «виявно окреслене усвідомлення» не сприяє кращому розумінню поняття «українськість», оскільки існують не тільки усвідомлені, але й неусвідомлювані прояви українськості [6, 22]. 2) Українці не дуже часто декларують, демонструють, чітко виражають, роблять більш явною, помітною й виразною власну українськість, оскільки сприймають її як органічну, автентичну, природним чином сформовану системну якість власної культури і спільноти, котра відрізняє їх від представників інших етнічних спільнот; таким чином, українськість може бути як декларованою (коли про неї офіційно заявляють або урочисто проголошують її), так і латентною, прихованою, замаскованою (тобто такою, що не виявляється відкрито і зберігається в потенційному стані); оскільки українськість, як правило, проявляється і без декларацій, то треба мати на увазі, що зайва декларативність у цьому плані може сприйматися суспільством як фальшива показуха, адже за роки незалежності українське суспільство переконалося, що показне декларування окремими суб'єктами своєї українськості часто розраховане лише на зовнішній ефект і властиве переважно демагогам, дії яких не є патріотичними і не відповідають вчинкам справжнього громадянина. 3) Фраза про декларування своєї належності до будь-якого простору є не зовсім адекватною, адже будь-яка людина визначає свою на-

лежність *не до простору* (навіть «українського природно-культурного і суспільно-утрадиційного»), а до своєї *родини, референтної групи, етнічної або національної спільноти, до своєї країни, Батьківщини, держави* тощо; доля людини так само ніколи *не пов'язується з простором*, але пов'язується з родиною, народом, Батьківщиною, рідними або значущими людьми, професією тощо; таким чином, українськість не можна визначити через *зав'язання з чимось своєї долі*; поняття «*суспільно-утрадиційний простір*», на жаль, не відбиває справжнього стану речей, адже будь-яка народна традиція, що складалась історично і передається з покоління в покоління, твориться *передусім спільнотою, а не суспільством* (наприклад, нав'язані українцям радянські свята намагались перетворити саме на суспільну традицію), отже, не можна забувати, що «*суспільство*» і «*спільнота*» – це *різні поняття*. 4) Українськість не можна визначити через «*несення й передачу інформації, що матеріалізується у створенні нового знання*», адже «несення», «передача», «матеріалізація», «створення» чогось є діями, тому ні українськість, ні німецькість, ні польськість не можуть бути ні «несенням», ні «передачею» інформації (до того ж знання не є матеріальною субстанцією). 5) Недоцільно визначити українськість через «*ширення культурного представлення українців у світовому співтоваристві*», адже *ширення* (як дія) має **процесуальну** природу (поширювати щось, робити щось ширшим, більшим за розміром, обсягом, складом, змістом, робити щось відомим для багатьох), а *українськість* має **диспозиційну** природу, отже, семантика цих двох понять є різною; звичайно, ширення українськості можливе, але формулювання «українськості» через «ширення» не відповідає науковим критеріям.

Отже, *українськість* (як системоутворюючий чинник і етнічного, і національного буття українців) – це *історично сформована адаптивно-еволюційна система найсуттєвіших ознак, властивостей і диспозицій, які вирізняють українську людину, українську спільноту і українську культуру з-поміж інших аналогічних об'єктів* (феноменів). Унікальне поєднання цих ознак, властивостей і диспозицій фіксується за допомогою етнокультурної інформації та етнічних (як ментальних, так і поведінкових) стереотипів і передається від покоління до покоління за допомогою звичаїв, обрядів і традицій. Українськість формується і модифікується упродовж кількох століть. Українськість дозволяє чітко окреслити не тільки самобутність і неповторність українського народу, але й унікальність його історичного розвитку. Адже на *племінному етапі* розвитку нашого народу (який тривав з V ст. до IX–X ст.) українськість існувала у формі *праукраїнської протоетнічності*; на *етнічному етапі* (який тривав з IX–X ст. до XVI–XVII ст.) – у формі *української етнічності*; на *етапі національного розвитку* (який розпочався у XVI–XVII ст. і триває й нині) українськість існує і функціонує переважно у формах *громадянсько-політичної українськості та інтегрованої єдності української етнічності й громадянськості*.

Відомо, що наявність етнічної складової в людському суспільстві пов'язана з *етнічністю*, тобто з якістю, яка почала надавати давнім людським популяціям своєрідності й неповторності не в контексті родинних зв'язків, а за

відсутності таких. Етнічність* як один з основних феноменів, що відображають історико-культурне багатоманіття людства, існує лише в певних історичних рамках. Етнічність (як сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, що відрізняють одну етнічну спільноту від іншої) з'явилась унаслідок розпаду родоплемінних відносин, які базувалися на родинних, кровних і господарських зв'язках. Отже, етнічність не є споконвічним явищем, що супроводжує людство від самого початку (такими були родинність і локальність), як феномен, вона перебуває *над кровними й локальними зв'язками* [10, 13].

Уперше у світовій науковій практиці *поняття «етнічність»* почав використовувати американський соціальний антрополог Ллойд Уорнер зі своїми колегами в 1942–1945 рр. В 70-х роках XX ст. категорія «етнічність» стала для багатьох науковців країн Заходу однією з домінуючих. У 80-х – 90-х роках проблеми етнічності досліджували вчені багатьох країн світу: С. Арутюнов, Ф. Барт, М. Бенкс, Дж. Бентлі, П. Бурдье, Б. Вінер, Е. Вулф, Х. Ганс, К. Гірц, Ж. Девосс, В. Ісаїв, В. Козлов, В. Коротеєва, Дж. Мак-Кей, Дж. Нейгел, С. Олзак, Дж. Окамура, С. Рібаков, Л. Романуччі-Росс, М. Скворцов, Дж. Скотт, С. Соколовський, В. Тішков, Р. Уоллес, Р. Хілл, С. Чешко, Т. Шварц, Х. Штейн, К. Янг та інші. Було з'ясовано, що етнічність базується на фундаментальній людській *потребі у соціальній приналежності*, а також на загальнолюдському психічному *процесі категоризації* індивідом оточуючого світу та сепарації індивіда й групи від «інших»; що етнічність є вищою формою лояльності, пов'язаною з культурною спорідненістю та вірою у спільне походження (саме через це вона майже завжди звернена у минуле).

Відомий норвезький учений Ф. Барт визначав етнічність як «форму соціальної організації культурних відмінностей» [9, 121]. В. Козлов підкреслював, що етнічність «може тлумачитися як сукупність ознак або властивостей, які відрізняють один реально існуючий етнос від іншого» [4, 50]. Отже, феномен етнічності є не лише своєрідним відображенням складної біо-психо-соціальної природи людства, а й певним психо-соціо-культурним відповідником природних популяційних кордонів. У цьому розумінні етнічність є *обов'язковою умовою розвитку людства*, про що писав ще С. Широкогоров [7, 106].

Необхідність самоідентифікації, потреба в усвідомленні власної єдності зі своїми («Ми») і протиставлення себе чужим («Вони») є *базою етнічності*, на рівні роду ці потреби реалізовувались за допомогою домінуючої ознаки – кровної спорідненості («Ми» – родичі, «Вони» – не родичі). Оскільки в давні часи людина була більш природною, ніж соціальною істотою, то певні особливості матеріальної й духовної культури, самоназва, мовна специфіка відігравали другорядну роль (а іноді були просто важко розрізнювальними), через це і в екзогамному роді, і в ендогамному племени головним стрижнем, що скріплював і зберігав їхню єдність, була фактична або ілюзорна спорідненість. Ознака фактичної або ілюзорної спорідненості поступово заміщується *сакральним відчуттям спільного походження* від одного предка (кияни – від Кия, в'ятичі – від В'ятка, радимичі – від Радима), тобто усвідомлення співплемінниками своєї єдності та протиставлення себе іншим базу-

* У більшості слов'янських мов форма слова етнічність (англ. «ethnicity») вказує на те, що йдеться про позначення якісної визначеності певної *суттєвої системної якості*, яка притаманна індивідуальним чи колективним суб'єктам (схожими поняттями є, наприклад, культуральність, соціальність, релігійність, маскуліність, фемініність тощо).

валось, головним чином, на відчутті спорідненості у будь-яких її проявах (залежно від різних причин як *етнодиференціювальні* можуть усвідомлюватися специфічні особливості матеріальної й духовної культури, мови, релігії, соціального устрою, антропологічного типу і т. п. [8, 237]).

У родоплемінному суспільстві головним інструментом функціонування людських спільнот і головним чинником, що об'єднував і роз'єднував людей, виступала *родинність* (кровна спорідненість). Але при збільшенні людських популяцій до союзів племен цей чинник починає замінюватися іншим (звільненим від ознак кровної спорідненості), – *етнічністю* (І. Зарінов). Таким чином, унаслідок тривалого історичного процесу *родинність заміщується етнічністю*, «залишаючи останній лише ілюзію своєї присутності у вигляді усвідомлення спільності історичного походження» [2, 21]. Отже, на родоплемінному етапі розвитку людства етнічність як форма соціальних зв'язків і як соціокультурний феномен лише формується, перебуваючи в *зародковому стані*. Розвивається вона вже після виникнення порівняно великих людських популяцій (зокрема, союзів племен), у яких попередній відлік спорідненості є вже неможливим. В цих процесах утворюється принципово новий тип культури – *етнокультура*, яка відіграє одночасно і об'єднувальну, і роз'єднувальну роль. Хоча етнічність і «успадковує» від родоплемінних відносин певні *біологічні* параметри, усе ж вона є категорією *соціокультурною*. В етнічності ознака фактичної або ілюзорної спорідненості заміщується *сакральним відчуттям* спільності походження всіх тих, хто зараховує себе до даного народу, а також відчуттям неповторності й виключності своїх звичаїв та обрядів.

Остаточо етнічність заявляє про себе як про реальну соціальну структуру в процесі утворення класового суспільства й держави (хоча вплив держави на етнічні процеси в ході інтеграції споріднених племен у повноцінні етноси не є таким значимим, як у ході переростання етносу в націю (це вкрай важливе положення абсолютно ігнорується прихильниками псевдонаукової теорії про «давньоруську народність»)). Тому і саме поняття «етнос» виникло в Давньогрецькій державі, яка сформувалась унаслідок тривалого процесу взаємодії різних елліністичних племен. Саме тому історичний процес, який привів до виникнення в середині IX ст. держави під назвою «Руська земля» мав чіткий зв'язок з постанням руського (українського) етносу. А оскільки будь-який етнос прагне не тільки заповнити, але й розширити свою екологічну, географічну й соціальну нішу або шляхом збільшення етнічної території, або шляхом експансії, або шляхом створення діаспори, або іншими шляхами, то експансія русинів-українців на північ під керівництвом київських князів була спробою створення ранньосередньовічної імперії.

Отже, етнос (на відміну від племені) самовизначається не тільки через усвідомлення *єдиного (спільного) походження*, але й через відчуття власних претензій на *неповторність і виключність* своїх звичаїв та обрядів, тобто *традицій*, які мають і духовне, і матеріальне втілення (в господарській діяльності, їжі, одязі, житлі, мові, ментальності тощо). Тут потрібно зауважити, що рівень суб'єктності закономірно зростає від племені до нації: низький *рівень суб'єктності* індивіда і спільноти, як правило, поєднується з *відданістю* (племінному ватажку, князю тощо), середній рівень – з *лояльністю* (династичною, релігійною, регіональною тощо), а вищий рівень – з

солідарністю (громадянською, ціннісною, духовною, політичною тощо).

Рівень етнічності різних спільнот у процесі історії міняється хвилеподібно, то піднімаючись, то знижуючись. Етнічна історія багатьох європейських народів показує, що різко дискретні невеликі племена общинної епохи розчиняються у новопосталих великих (але ще досить «крихких») етносах античних імперій типу «популюс романус», на зміну їм приходять подрібнені етноси середньовіччя (або «народці», як їх називає відомий археолог П. Третьяков), які пізніше зливаються у більш великі ранньомодерні етнічні нації.

І якщо на *початкових етапах етногенезу* на перший план виступають, як правило, такі ознаки, як спільність походження, мови та території, то на *заклучних його етапах* в цій ролі змінюються (у різних етносів – у різному порядку) такі ознаки, як спільність культури, релігії, психічного складу, соціального й політичного устрою, підданства певному правителю тощо. В залежності від різних причин як *етнодиференціюючі* можуть усвідомлюватись особливості матеріальної та духовної культури, мови, релігії, психічного складу, соціального устрою, антропологічного типу тощо. Ці характеристики тому й стають етнічними ознаками, що усвідомлюються членами відповідної етнічної спільноти як *наскрізні* (тобто такі, що функціонують в межах даної етнічної спільноти від племінного до етнонаціонального рівня) та *спадкоємно-спільнотні*. І саме ці наскрізні, спадкоємні популяційно-спільнотні ознаки, маючи відносну самостійність і продовжуючи існувати вже після зникнення тих спільнот, що їх породили (наприклад, найдавніших племен), і стають *змістовним фундаментом* певної *етнічності* (українськості, російськості, польськості тощо). Це дозволяє колективній самосвідомості конкретної етнічної спільноти зберігатися й активно функціонувати протягом довгого часу (спочатку – як племінна самосвідомість, потім – як територіальна, пізніше – як етнічна й національна самосвідомість), а етнофорам, які представляють різні соціальні й професійні групи однієї етнічної спільноти, – втілювати свою етнічну самосвідомість в найбільш придатних і доступних формах. Сам факт *збереження і передавання* від покоління до покоління будь-яких ознак (і об'єктивних, і суб'єктивних), які усвідомлюються членами спільноти як *етнічні* (тобто спадкоємно-спільнотні), слугує *об'єктивно існуючою передумовою* для підтримання єдності кожної конкретної етнічної спільноти, а також для нового й нового відтворення всіх її етнічних ознак [3, 85–86]. Отже, єдність і солідарність кожної наступної спільноти (племені, союзу племен, етносу, етнічної нації, політичної нації) базуються на *принципово іншій системі внутрішніх зв'язків*, які трансформуються від кровноспоріднених, родинних і господарських до територіальних, культурних, інформаційних, духовно-світоглядних, економічних, політичних, ідеологічних тощо. Етнічність здатна проникати в усі сфери життя спільноти, інтегруючи та структуруючи всю сукупність подібних зв'язків між етнофорами (тобто носіями етнічної специфіки).

Отже, *етнічність* – це багатомірний і багатоаспектний соціокультурний феномен, який має як ірраціональну, так і раціональну основу, як *об'єктивні*, так і *суб'єктивні* характеристики. Характерними властивостями етнічності є *атрибутивність, стійкість та інтенсивність*. Будь-яка етнічність репрезентується в українськості, польськості,

німецькості, російськості тощо, має *різні рівні розвитку* й *різні модифікації* у просторових і часових координатах, але в межах однієї етнічної спільноти залишається за своєю сутністю *тим самим явищем* (спочатку – простішим і менш структурованим, пізніше – складнішим, збагаченим і більш структурованим), різні модифікації й конфігурації якого зберігають спільні (*глибинну* та *змістовну*) основи. У процесі колективного й індивідуального розвитку етнічність проходить послідовні етапи ускладнення, диференціації, трансформації своєї структури. Етнічність «просякнута» все буття відповідної етнічної спільноти, вона може виявляти себе у сфері культурно-мистецького, релігійного, духовного, економічного та політичного життя суспільства.

Таким чином, етнічність є: 1) *утилітарною цінністю* (оскільки забезпечує «демаркацію» своїх і чужих, а також досягнення основних інтересів даного народу), 2) *екзистенційною цінністю* (оскільки забезпечує виживання народів в конкретних природних та соціально-історичних умовах), 3) *світоглядною цінністю* (оскільки надає засоби і способи об'єктивації та концептуалізації навколишнього світу), 4) *гуманітарною цінністю* (оскільки забезпечує існування етнічних та національних меншин), 5) *духовною цінністю* (оскільки забезпечує колективне творення духовних цінностей народу і звичаєвості).

Отже, *українськість* (як і будь-яку іншу етнічність) неможливо сконструювати штучно, оскільки вона є відносно цілісною *адаптивно-еволюційною системою найсуттєвіших ознак, властивостей і диспозицій*, у якій органічно поєднуються об'єктивні й суб'єктивні характеристики, раціональні й ірраціональні, популяційно-спільнотні та спадкоємно-культурні начала. У процесі свого розвитку (коли можливі і впливи, і новоутворення, і внутрішньо-етнічні інновації, і міжкультурні запозичення) українськість проходила послідовні етапи ускладнення, диференціації, трансформації (а інколи й деформації) своєї структури. У процесі виникнення (етногенез), становлення й розвитку (етнічна історія) українського етносу формувалася той унікальний комплекс ознак матеріальної, соціальної й духовної культури, який, власне, і став джерелом і підґрунтям для усвідомлення народом власної самобутності, унікальності та неповторності.

У склавіно-антську добу українськість лише зароджується і проявляється переважно ситуативно. У добу праукраїнських племен (полян, волинян, древлян, уличів, тиверців та ін.) вона продовжує своє становлення. В якості реального культурно-історичного і соціально-психологічного чинника етнічність русинів-українців починає проявляти себе у процесі класового розшарування суспільства та утворення й зміцнення держави Руська земля. У цей час українська етнічність переходить із *суб'єктивно-ситуативного* рівня на *диспозиційний*. В епоху Галицько-Волинської держави та Литовсько-Польську добу українськість зміцнюється і поступово стає основним критерієм для реального виокремлення етнофорів та основним стрижнем, що скріплює єдність і сталість українських традицій. У цей час українськість проявляється опосередковано, через мовні, культурні, психологічні та інші особливості, які поступово стають *головними атрибутами* українського етносу (мова, культура, ментальність, самосвідомість, самоназва тощо). Напередодні націєтворення,

коли соціальні, територіальні, господарсько-економічні, релігійні, культурно-мистецькі, інформаційні, духовно-світоглядні та політичні зв'язки усередині української спільноти значно *інтенсифікуються*, українськість починає пронизувати весь соціум (в єдності спільнотного і суспільного) – від архетипальної й культурно-мистецької сфери до економічної та політичної.

Отже, на *початкових етапах* етногенезу українськість можна розглядати як унікальне поєднання культурно-специфічних рис, ознак, характеристик і установок, властивих для даної спільноти, які поділяються більшістю членів спільноти, спеціально фіксуються та передаються від покоління до покоління. На *більш пізніх етапах* етногенезу та протягом етнічної історії українськість постає вже як відносно цілісна адаптивно-еволюційна система ознак, властивостей і диспозицій*. Поняття «диспозиція» є характеристикою колективного (етнічна спільнота) або індивідуального (етнофор) *суб'єкта*. Диспозиційна концепція дозволяє чітко описати, як саме закріплюються у психічній сфері індивідів ті диспозиції, які засвоюються через мережу етнокультурних зв'язків у межах власної родини та інших референтних груп, сприяючи міжпоколінній передачі етнічності та формуванню відповідної етнічної ідентичності. Саме тому уявлення, стереотипи, мотивації, ментальні й поведінкові моделі етнофорів, як правило, спрямовуються у відповідності з виробленими упродовж тисячоліть диспозиціями.

На етапі трансформації українського етносу в націю українськість постає у вигляді цілого *комплексу* схильностей, станів і готовностей колективного або індивідуального суб'єкта до певного способу мислення та способу дій (які репрезентуються, наприклад, в етнічній ментальності та національному характері). Цей комплекс диспозицій *пов'язує* готовність і схильність кожного етнофора до певної поведінки в конкретній ситуації з відповідними умовами (а інколи й наслідками) попередньої діяльності його етнічної спільноти, що розгорталась у схожих ситуаціях (якщо інформація про результати такої діяльності була зафіксована в колективному досвіді українського етносу за допомогою синхронних і діахронних механізмів). На етапі постання української нації такий *комплекс диспозицій* має ієрархічно організовану систему (нижній рівень цієї системи формувалася в добу союзів племен, в епоху консолідації етносу до нижнього рівня приєднався середній рівень, у період утворення нації на фундаменті перших двох базових рівнів почав «надбудовуватися» верхній рівень системи).

Отже, *верхній (духовний) рівень* української етнічності репрезентує загальна (стратегічна) спрямованість життєдіяльності української спільноти та її інтересів, найбільш узагальнені установки, орієнтації і смисли, головні ідеї, ідеологеми й ідеали, стійкі риси національного характеру та духовні цінності народу (всі вони є продуктом впливу найбільш загальних умов життєдіяльності української спільноти). *Середній (типово-характерний) рівень* української етнічності утворює підсистема найтипівіших світоглядних рис, ментальних ознак, базових цінностей, усвідомлених і неусвідомлених характеристик, найбільш доцільних настанов і готовностей діяти, які зумовлюють вчинки та поведінку етнофорів у найтипівіших для даної

* Диспозиція – це схильність, готовність членів конкретної етнічної спільноти до певних дій, оцінок, актів, вчинків, реакцій на оточуюче природне, соціальне, культурне середовище, які зумовлені попереднім досвідом цієї спільноти. Цю категорію розробляли В. Штерн, Г. Олпорт, В. Ядов та інші вчені.

етнічної спільноти умовах і ситуаціях. *Нижній (традиційно-буттєвий) рівень* української етнічності утворює підсистема адаптивних ситуативних установок, поведінкових стереотипів, базових архетипів, схильностей до оцінок, реакцій і дій у конкретних повсякденних умовах життя.

Найстійкішими є диспозиції вищого рівня, оскільки вони зумовлені відносно стійким і більш усталеним способом буття конкретної етнічної нації. Вищі рівні диспозицій активно впливають на диспозиції нижчих рівнів, але ситуативні соціальні установки мають відносну самостійність, що забезпечує адаптацію етнофорів до нестабільних умов життя при збереженні стійкої цілісності вищих генеральних диспозицій даної системи. Нижчі диспозиції (які сформовані раніше) є носіями вищих (які сформовані пізніше), але вищі диспозиції порівняно з нижчими набувають нових *системних властивостей* (принцип «вершника й коня»). Крім цього, диспозиції нижчого рівня (які є найсуттєвішими для життя й розвитку даної етнічної спільноти) можуть *фіксуватись і закріплюватись* уже на вищих рівнях, але при цьому вони трансформуються, стаючи більш суб'єктивними, стабільними і стійкими.

Системний підхід до проблеми українськості репрезентує *різні модуси буття* українського народу: 1) *необхідність* (диспозиції нижчого рівня є найнеобхіднішим фундаментом для функціонування етнічності, які виникають і утверджуються в добу племен і союзів племен), 2) *дійсність* (диспозиції середнього рівня є дійсними та найтипівішими проявами етнічності, які виникають і утверджуються в добу консолідації етносу), 3) *можливість* (диспозиції вищого рівня є можливими (суб'єктивними, гео-економічними, геополітичними, культурно-світоглядними, культурно-цивілізаційними) проявами етнічності; оскільки не кожен етнос стає нацією, вони виникають у ранньомодерну добу, а період їхнього утвердження триває й досі).

Організована таким чином *українськість* спроможна *модифікувати* значення не лише факторів оточуючого *природно-географічного й соціокультурного середовища*, але й будь-яких зовнішніх впливів на українську спільноту. Сьогодні українськість пронизує (з різною мірою інтенсивності) практично всі сфери суспільного життя України (культурно-мистецьку, комунікативну, інформаційну, релігійну, ідеологічну, суспільно-політичну, соціально-економічну), охоплюючи як індивідуальний, так і колективний рівень.

Збереження, відтворення, розвиток, передача та збагачення українськості може здійснюватися на всіх рівнях соціуму, але насамперед, на індивідуальному, сімейному й спільнотному. При цьому в донаціональну епоху головну роль у підтримці етнокультурної спадкоємності відіграє сім'я, що одночасно є важливим інструментом ендогамії, яку Ю. Бромлей, Ю. Семенов та інші вчені вважають одним з основних «стабілізаторів етносу» [1, 119]. У національну епоху основну роль у збереженні українськості мають відігравати держава, громадські організації та національна еліта (але у цій справі зроблено поки що надзвичайно мало).

Українськість не тільки з'єднує невидимими нитками всіх українців, незалежно від того, у якій країні чи державі вони мешкають, вона також є фундаментальним підґрунтям для *розгортання самоідентифікаційних процесів* як на індивідуальному, так і на колективному рівні.

Відомо, що етнічність є найбільш *довгочасною і тривалою основою* для колективного згуртування людей в етніч-

ні спільноти по усьому світу. Спільнота, завдяки сформованій етнічності, дозволяє апелювати до кожного індивіда (який є її членом) з *найглибиннішого і найфундаментальнішого рівня* власного соціокультурного розвитку. Саме з цієї *найфундаментальнішої соціокультурної сфери* і виходять імпульси для *етнічної самоідентифікації* як індивідуальних, так і групових суб'єктів. У зв'язку з цим *найбільш глибинною формою колективної ідентичності* є етнічна (а не класова, кастова, релігійна тощо). Але етнічність має *об'єктивно-суб'єктивний* характер, і її не можна ототожнювати з етнічною ідентичністю, почуттям «Ми», а також з нормами, віруваннями, цінностями тощо.

Поняття «ідентичність» є *особливо важливим* у контексті виявлення і розуміння *природи етнічності*. Етнічна ідентичність постає в результаті етнокультурного самовизначення суб'єктів (як індивідуальних, так і колективних). Етнічна ідентифікація – це *емоційно забарвлений процес ототожнення* суб'єкта з іншою людиною, групою, спільнотою, зразком, який супроводжується *інтеріоризацією* певних уявлень, вірувань, знань; *засвоєнням* значень, смислів, цінностей, установок, ментальних і поведінкових стереотипів.

Універсальною формою колективної самоідентифікації етнічної спільноти є почуття «Ми», яке включає в себе уявлення про *етноконсолідуючі ознаки* (при цьому *зміст етнічності* визначають, насамперед етнодиференціюючі ознаки спільноти). Етнічна ідентифікація неможлива без комунікації, соціального порівняння, а також без прямої або опосередкованої взаємодії між різними етнічними спільнотами, адже етнічна ідентичність є своєрідним інструментом об'єднання зі «своїми» та дистанціювання від «чужих». Необхідність етнічної ідентифікації визначається кількома *базовими потребами людини*: потребою у безпеці й захисті, категоризаційною потребою, потребою у соціальній приналежності, комунікативною потребою та потребою в самотунності. І саме етнічна ідентичність (яка є результатом індивідуальної інтегрованості в єдине етнокультурне ціле) дозволяє індивіду більшою чи меншою мірою задовольняти ці потреби. Хоча для формування етнічної ідентичності завжди потрібні об'єктивні передумови, але сформована етнічна ідентичність передбачає *організацію* суб'єктом власного життєвого досвіду, *мотивацію* власної соціально значущої поведінки, *вибудовування* індивідом певних моделей і програм поведінки, адже будь-яка ідентичність реалізується в діяльності. Таким чином, українськість є важливим системним чинником колективної ідентифікації українського народу.

1. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. – М., 1973. – С. 119.
2. Зарин И. Ю. Исторические рамки феномена этничности // Этнографическое обозрение. – 1997. – № 3. – С. 21–31.
3. Козлов В. И. Проблема этнического самосознания и ее место в теории этноса // Советская этнография. – 1974. – № 2. – С. 85–86.
4. Козлов В. И. Проблематика этничности // Этнографическое обозрение. – 1995. – № 4. – С. 50.
5. Мостяев О. Про предметне поле українознавства // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Українознавство. – № 13. – К., 2009. – С. 6.
6. Українознавство: Навч. посібник для студентів вищих навч. закл. / За ред. М. І. Обушного. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – С. 22.
7. Широкогоров С. М. Этнос. Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений. – Шанхай, 1923. – С. 106.
8. Шнирельман В. А. Проблема доклассового и раннеклассового этноса в зарубежной этнографии / Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. – М., 1982. – С. 237.
9. Barth F. The Analysis of Culture in Complex Societies // Ethnos (Stockholm). – 1989. – V. 4. – P. 120–142.
10. Jasiewicz Z. Polacy z Ukrainy w Kazachstanie. Etniczność ta historia // Lud. – T. 75. – 1992. – S. 13.